

Г. П. МАЦЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна.

Електронна пошта: halyna.matsyuk@lnu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0001-8601-4742>

**СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ «ЗЧИТУВАННЯ» СВІТУ
ПОВСЯКДЕННОСТІ:
МОВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНЦІВ ХОЛМЩИНИ ТА
ПІВДЕННОГО ПІДЛЯШШЯ В ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ
(1914–1918 рр.)**

Стаття присвячена розкриттю одного з маловідомих періодів мовної ситуації, в якій проживали своє життя автохтонні українці з крайньо західних етнічних українських земель. Актуальність теми зумовлена потребою розвитку теорії історичної соціолінгвістики про мову, владу та ідентичність. Розкриті зв'язки мовних практик (мікроісторичного рівня життя індивіда) з геополітикою (як макроісторією) дозволяють стверджувати, що лінгвістичний вимір комунікативної повсякденності мовної спільноти українців постає через набір ознак, реалізованих до та під час війни. До війни розмовна форма української мови як засіб міжособистісної комунікації мала діалектну природу, на яку нашаровувалися колонізаційні та русифікаційні впливи, а усна й писемна форми російської мови були засобом офіційної комунікації. Під час війни 1914–1918 рр. відбулися зміни в мовному вжитку українців: російська мова на територіях Холмщини і Підляшшя згорнула свої функції після відходу царських військ разом з примусово депортованими українцями; українськомовні практики на території Холмщини не мали шансів для розвитку через підтримку австрійською окупаційною владою функцій німецької та польської мов; на сполонізованому Підляшші, окупованому німецькою владою, завдяки діяльності «Союзу визволення України», а пізніше й представників української влади, українським силам частково вдалося розбудувати вжиток української мови в адміністрації, початковій освіті й у періодиці. Українська літературна мова почала повільно реалізувати свої комунікативну, інформаційну й об'єднувальну суспільні функції.

Ключові слова: історична соціолінгвістика, геополітика, взаємодія мови і влади, ідентичність, мовна спільнота українців, депортація, функції мов.

Вступ. Дослідження повсякденного життя як міждисциплінарної проблеми розпочалося недавно [Hoggart; Кульчицький : 10; Лисенко : 11–19 та ін.]. До сьогодні хоч і передбачено лінгвістичний сегмент у характеристиці цієї проблематики, проте теорія й методологія вивчення повсякденності в українському мовознавстві ще не сформовані. Разом з тим, дослідження різних сфер життя автохтонних українців як мовної спільноти на території Холмщини і Південного Підляшшя в роки Першої світової війни українські історики

розпочали теж тільки після 1991 р. [Клименко; Кондрач; Левдер; Макар 2006; Макар, Горний, Макар, Салюк; Макар, Горний, Макар 2014; Макар, Горний, Макар 2015; Шевчук та ін.]. Праці на цю тему переважно були присвячені питанням макроісторії, тобто політичним, економічним та церковно-релігійним умовам життя, забезпеченню культурних потреб носіїв української мови.

Однак проблема мовних практик носіїв української мови з окраїнних етнічно українських земель як новий об'єкт соціолінгвістичного аналізу вимагає ще й дослідження мікроісторій, тобто досвідів окремо взятих людей зі «споконвіку природніх їм територій», як називав ці землі Михайло Лесів, дослідник українських діалектів на території Польщі.

Зважаючи на понад столітню віддаленість від мовного вжитку українців Холмщини і Підляшшя в роки Першої світової війни, його аналіз важливо вибудувати на теоретичних засадах: зв'язку повсякденності з комунікацією та з розумінням комунікативної дії як суми спільних видів взаємодій [Хабермас : 84–90]; з урахуванням положення про «озвичнення» будь-якої людської діяльності, яка повторюється, про суспільство як суб'єктивну реальність [Бергер, Лукман : 61–70] і про мову як засіб об'єктивізації суспільства («мова реалізує світ двоюко: вона його осягає і вона його творить») [там же : 72]. Потрібно врахувати отримані результати сучасних гуманітарних досліджень про те, що аналіз способу життя індивіда на рівні повсякденності розкриває мовну спільноту за допомогою специфічних рис мови та поведінки й передбачає самостійну лінгвістичну інтерпретацію [Борейко : 10; Коляструк : 17–19 та ін.]. Так, історична соціолінгвістика має на меті розкрити використання мови носіїв мови в соціальному контексті, у якому вони живуть і «який постає не тільки з комунікативної точки зору, але також як свідомі та несвідомі вияви ідентичності й соціальних відмінностей» [Auer, Peersman et al. : 9]. Тому досліджувана проблема передбачає розкриття зв'язків між поняттями «функції мов», «мовні практики» (пов'язані зі змінами мов у мовному вжитку), «геополітика» і «влади» з метою виявів їх впливу на функції мов. Правда, особливість досліджуваної проблеми в тому, що в центрі уваги не мирне життя автохтонних українців, а період війни як переломний період буття, коли загрози для окремої людини та всієї групи мають системний характер і, впливаючи на різні сфери життєдіяльності, вимагають спільних реакцій.

Виникають питання, які мови забезпечували комунікацію української спільноти Холмської губернії, що перебувала у складі Росії до 1914 р., і які на цьому тлі відбувалися зміни в роки Першої світової війни? Відповіді на ці та інші питання наближають розуміння комунікативного світу носія української мови в один з маловідомих і екстремальних періодів його буття в минулому. Результати аналізу сприятимуть розвитку теорії історичної соціолінгвістики, тому що проблема пов'язана з ознаками мовної ситуації та мовної політики, зокрема функціями мов, реалізацією мовних ідеологій чотирьох влад — російської, австрійської, німецької та української, особливостями формування української ідентичності в умовах бездержав'я.

Мета статті — реконструювати мовні практики в щоденній комунікації української мовної спільноти. Для цього потрібно проаналізувати мови, якими послуговувалися українці в неофіційному та офіційному спілкуванні. Воно відбувалася упродовж служби в царській армії, у роки вимушеного біженства з рідної землі в 37 губернії Росії, а також на території Холмщини й Підляшшя, де залишилася невелика частина населення, якій вдалося уникнути депортації. Тут після відступу російських військ у 1915 р. почали діяти австрійська

й німецька влади як окупаційні, а після мирного договору в Бересті (Брест) в лютому 1918 р. й українська влада УНР та Української Держави.

Об'єктом аналізу послужили зафіксовані в джерелах приклади мовлення представників української спільноти, оцінні характеристики учасниками подій мовних практик у різних сферах суспільного життя українців, а також інформація документальних джерел про наміри й дії різних влад у питанні мовного розвитку українців як самостійної мовної групи. Предмет аналізу — демографічні показники мовної спільноти, функції мов, особливості конструювання німецько-, польсько- й українськомовних практик з боку різних влад після відходу з Холмщини і Підляшшя російського війська.

За джерела обрано наукові праці про Першу світову війну, які доносять макроісторичні інтерпретації очевидців подій, зокрема Д. Дорошенка (1882–1951), М. Кордуби (1876–1947), О. Терлецького (1863–1958), а також тексти, які фіксують соціологізацію особистості в щоденному житті і володіють евристичним потенціалом мікроісторій: *спогади* політичного та громадського діяча Холмщини В. Дмитріюка (1890–1973), члена Української Центральної Ради Т. Олесюка (1895–1978), українського історика І. Крип'якевича (1886–1967) за 1904–1911 рр., військового лікаря Л. Войтоловського (1876–1941) про жорстокі бої на Холмщині в роки війни, жителів сіл про депортацію 1915 р., опубліковані архівні документи про вирішення мовних та освітніх питань австрійською й німецькою окупаційними владами на Холмщині та Підляшші в 1915 р., листи жителів до Тимчасового уряду й Української Центральної Ради в 1917 р. з проханнями про об'єднання етнічно українських територій у склад УНР, лист одного з керівників «Союзу визволення України» (СВУ) О. Скоропис-Йолтуховського (1880–1946) у 1917 р. та періодичні видання, зокрема «Вістник Союзу визволення України» за 1914–1917 рр., який виходив у Відні, й газета з Підляшшя «Рідне слово» за 1917–1918 рр. У дослідженні використано методи: соціолінгвістичної реконструкції для вивчення історіографічного дискурсу, его-джерел та документів з метою розкриття функцій мов і мовних практик напередодні та під час війни; кореляційного аналізу для висвітлення зв'язків між функціями мов і геополітичними чинниками та вияву мовної ідеології через встановлення відповідностей *мова — влада*; біографічний метод, який допоміг наблизитися до особистого життя носіїв української мови та вияву зв'язку *мова — ідентичність*, а також елементи дискурс-аналізу для виокремлення основних положень джерел.

1. Склад носіїв, функції мов та мовні практики українців напередодні Першої світової війни. Частку носіїв української мови у складі всього населення допомагають відродити показники, пов'язані зі створенням у 1912 р. на територіях Холмщини і Підляшшя Холмської губернії як адміністративної одиниці Росії. За державним переписом 1909 р. тут проживало 703 тис. осіб, і серед них українці становили 52%; адміністративний центром губернії було м. Холм, усі сфери життєдіяльності підпорядковувалася міністру внутрішніх справ Російської імперії, тільки за освітні й судові установи відповідали Київський навчальний округ та Київська судова палата [Ясь]. У матеріалах перепису 1909 р. рубрика «руські» об'єднувала українців і росіян, однак, за свідченням науковців, частка росіян була незначною (Корд. : 9; Крип. : 10). Як підтверджують офіційні дані, перед війною на території Холмської губернії 60% усього населення становили українці, 2% — росіяни, 20% — поляки, 14% — євреї, 4% — німці (Док. 14 : 680). Опубліковані результати перепису

су 1912 р. фіксували 463 901 особу, яка вживала розмовну українську мову, і 268 053 осіб, які послуговувалися польською мовою. У чотирьох повітах Холмської губернії носії української мови становили більшість населення, зокрема в Костянтинівському повіті — 70,82%, у Володавському — 64,07%, Більському — 60,48%, Грубешівському — 57,31%. Українці проживали і в інших повітах: у Холмському — 48,16%, Томашівському — 46,71%, Замостенському — 29,01%, Білгорайському — 38,56% [Сергійчук : 11]. Приблизно 80% українців губернії були жителями сіл [Шевчук : 94].

Неофіційна комунікація автохтонних українців. Усний варіант української мови вживався в міжособистісному спілкуванні представників української спільноти. Біографія уродженки Холмщини (1900 р. н.) з с. Малий Василів фіксує: «Людність Холмської губернії була українською. По селах розмовляли по-українськи. Проте адміністрація в селі, в гміні і вище була російською. У школах навчали дітей по-російськи, хоча вдома по-російськи не розмовлялося. Пригадується мені, що в першому класі сільської початкової школи, де я вчилася, учитель бив учнів лінійкою по долонях за провини, в тому й за неправильне зрозуміння його пояснень по-російськи (діти не знали російської). Називалося то “дати лапу”» (Док. 4 : 787).

У спогадах житель Холмщини В. Салюк порівнював ознаки мовлення холмщаків і поліщуків у 1915 р.: «Нас приємно вразила їх [поліщуків — Г. М.] українська мова, адже в побуті холмщани розмовляли на т. зв. русинському діалекті з домішкою російських слів, які засвоїли за сто років російського панування» (Сал. : 537).

Цікаво, що носії української мови старшого віку, обговорюючи своє минуле життя й пригадуючи ознаки мовних практик до переходу всіх греко-католиків у православ'я в 1875 р., стверджували про русифікаційні та колонізаційні впливи на діалектну основу української мови ще з 50-х рр. XIX ст. Зі спогадів постає картина змін українського усного мовлення під впливом політичних чинників: «Розпитуючи людей, можна довідатися, що <...> всі тут говорили українською мовою, але з часом під впливом, з одної сторони церкви, в якій працювали російські попи, і школи російської — затрачувалася чиста мова українська — а робився жаргон укр.-російський. З другої сторони, велика праця польських ксьондзів і домашня наука польської мови — потаємно або одверто проваджена серед латинників випхала українську мову з дому»¹ [цит за: Сергійчук : 15].

Комунікація в містах зазнавала впливу російської мови. І. Крип'якевич згадував, що Холм 1910 р. справляв враження зрусифікованого міста, українську мову тут уживали лише селяни, тому зросійщені студентки «пансиону благородных девиц» не хотіли навіть розмовляти із студентом-українцем з Галичини (Заб. : 486).

Іншими словами, діалектне мовлення українського населення, яке було носієм холмсько-волинських і підляських говірок, того «найріднішого їм знаряддя вияву думки» [Лесів: 7], зазнавало тиску з боку російської та польської мов. Українці знали першу мову зі школи, а другу — з середовища, де вони проживали з поляками (часто в одному населеному пункті).

За спогадами військового лікаря Л. Войтоловського, українська мова була засобом комунікації не тільки її носіїв. Описуючи труднощі життя під час війни, він зафіксував мовлення рабина та найстарших представників

¹ Тут і далі правопис джерел збережено.

єврейської мовної спільноти, які просили українською мовою в російських офіцерів захисту від грабунків солдат: «Наши диты тѣж на войны биду-ют<...> А нас грабуют... ваши жолнѣжи нас грабуют<...>» (Войт : 37).

Офіційна комунікація автохтонних українців. Усна та писемна форми російської мови були засобом комунікації українського населення з владою, у школі й у Церкві. Ця основна ознака в реалізації мовних практик до війни свідчить про заплановані царською владою асиміляційні процеси, які свого часу розпочав перший геополітичний вплив, тобто перехід у 1815 р. (після трьох поділів Польщі в кінці XVIII ст.) територій Холмщини і Підляшшя (Варшавське князівство) до складу Королівства Польського, підлеглого Російській імперії. Спершу тут формувалися суспільні функції польської мови, які з роками посилювалися як форма протесту після придушення царською владою повстань 1830–1831 рр. та 1863–1864 р. (у них брало участь й українське населення, зокрема греко-католицькі священники та селяни). Після спланованого російською адміністрацією переходу українських греко-католиків Холмщини та Підляшшя у православ'я (1875 р.) і після створення Холмської губернії як самостійної адміністративної одиниці в складі Росії (1912 р.) російська мова стала єдиним засобом комунікації українців в адміністрації, освіті та Православній церкві. Про освіту царська влада особливо дбала, пов'язуючи з нею формування російської ідентичності українського населення, адже воно отримувало доступ лише до російської літературної мови, українських шкіл не було [Мацюк 2021; Мацюк 2019]. На період 1909 р. українське населення Холмщини та Підляшшя характеризують високі показники знання російської мови: 54,7% знали грамоту, іншими словами, на 100 осіб припадало 64,8% грамотних чоловіків і 37,9% грамотних жінок [Шевчук : 99]. Перед війною в 1911 р. українці ходили в 550 початкових шкіл; частина навчалася в закладах середньої освіти: в 4 чоловічих гімназіях (Холмський повіт — 2, Більський — 1, Замостський — 1), 1 чоловічій прогімназії (Грубешівський повіт), у 4 жіночих гімназіях (Холмський повіт — 2, Більський повіт — 1, Замостський повіт — 1), в 1 жіночій прогімназії (Холмський повіт), де викладання здійснювалося російською мовою.

За 1815–1914 рр. офіційні мовні практики українського населення зазнавали асиміляційних впливів: першими були колонізаційні тенденції, а пізніше — щоб їх зупинити, — царська влада застосувала системну русифікацію суспільного життя автохтонного українського населення через реалізацію офіційних функцій російської мови в усіх сферах суспільного життя. І все ж автохтонні українці з сіл залишалися носіями українських традицій: «тут вони вчилися материнської мови, пізнавали світ і змалку допомагали батькам, поєднуючи роботу з навчанням у сільській школі, де як за Росії, так і за Польщі вивчалися лише державні мови. І здобував науку маленький русин вже змалку, знаючи, що паном не буде. Українських букв та читати потайки вчилися з “Кобзаря”» (Дмітр. : 307).

Як поєднувалися неофіційна та офіційна комунікація. Наблизитися до взаємодії дозволяють деякі фрагменти зі спогадів автохтонного українця з Південного Підляшшя, лікаря і в майбутньому політичного та громадського українського діяча Холмщини Василя Дмитріюка (Дмитр.). Він народився 1 січня 1890 р. у селі Костомолоти (тоді це був повіт Біла Підляська, Сідлецької губернії). Оскільки батьки мали землю, усі 9 дітей у сім'ї отримали вищу й середню освіту. Мовою їхнього навчання в освітніх закладах була офіційна російська. Правда, мовою вжитку в сім'ї була «проста» мова, як тоді

називали українську. Для номінації місцевого населення використовували квазіетноніми «малороси», «хахли», про Україну в селі ніхто не знав (Дмитр. : 9).

В. Дмитріюк, як і всі інші брати та сестри, ходив у сільську школу, а з 1901 р. продовжив навчання в Холмській духовній семінарії. Тут учитель російської літератури звернув увагу на «малоросійську» писемність. Під час відповіді, як згадує автор спогадів, «учитель раптом перебив мені: “Ну, брат, вижу, что ты, хахол, знаешь свои стихотворения”». Він поставив мені знов добру оцінку і перестав питати. Це мене здивувало. Тоді я став уважніше переглядати і шукати, що є малоросійського в книжках» (Дмитр. : 25). Порадами допомагав старший брат Карпо (член Української студентської громади в Петербурзі), який і познайомив Василя з українським рухом. Вирішальну роль відіграв «Кобзар» Тараса Шевченка, книжку Карпо 1906 р. надіслав з написом: «Братику Васильку, поклянися, що ніколи більше між собою ми не будемо вживати іншої, крім нашої рідної української мови» (Дмитр. : 25). В. Дмитріюк завершив початкову, середню і вищу освіту (медичний факультет Варшавського університету) й набагато швидше від своїх земляків прийшов до усвідомлення своєї української ідентичності завдяки творам української літератури та настановам уже згаданого брата Карпа, студента філологічного факультету Петербурзького університету.

Україноцентричні погляди В. Дмитріюка формувалися з 1909 р. у період навчання на медичному факультеті Варшавського університету. Хоча в студентській організації, Холмському земляцтві, було близько 30 студентів, але до Української громади на чолі з професором університету Зиновієм Гутниковим належало лише двоє з них — Василь Дмитріюк і Тиміш Олесіюк. Очевидно, що українцями в той час усвідомлювала себе невелика частина інтелігенції.

Перші українськомовні практики почали з'являтися в середовищі освічених людей, за цим треба бачити вплив Української громади у Варшаві на становлення української ідентичності. Наприклад, професор З. Гутников опитував В. Дмитріюка українською мовою: «Коли я прийшов до нього на іспит, він привітався зі мною та став екзаменувати по-українськи. Мені було досить ніяково, бо медичної української термінології я не знав та латина виручила» (Дмитр. : 29).

Спогади В. Дмитріюка до 1914 р. фіксують труднощі формування української ідентичності в середовищі автохтонних українців не тільки Холмської губернії, але й Галичини, розкриваючи роль розмовної української мови, функції російської мови й початки поширення через художню літературу знання української літературної мови.

2. Перша світова війна та її вплив на мовні практики автохтонних українців з колишньої Холмської губернії. Як відомо, війна розпочалася 1 серпня 1914 р. Спершу були військові дії між Німеччиною і Росією, а 6 серпня на боці Німеччини виступила Австро-Угорщина. З Холмської губернії в російське військо потрапило близько 28 тис. осіб [Макар, Горний, Макар, Салюк : 136].

Збережений вірш про початок війни 1914 р. передає діалектні ознаки говірки, яку використовували жителі Холмської губернії; приклад з с. Обша Білгорайського повіту (зі спогадів опитуваних, жителів 1925 і 1926 рр. народження): «В дванайчтім році Смуток настав, В читирнайчтім році Плач на край впав. А діти плачут, Тата нима, Хто нам зашіє, Прийде весна. Хто

нам пузбират? Прийдут жнива. А діти, плачут, Тата нима. Хто нам даст їсти? Прийде зима. А діти плачут, Тата нима» (Дмитр. : 306).

Мовні практики мобілізованих до царської армії. У 1914 р. студент медичного факультету Варшавського університету В. Дмитріюк пішов до війська, де, зрозуміло, мовою комунікації була тільки російська. Однак лікар зрадив, коли його 6-й армійський корпус перекинули в Галичину. У спогадах він не раз підкреслював, що в армії крився зі своїм українством і завжди хотів «зустрінутися з галицькими українцями, про яких так багато чув — про боротьбу за український університет, про Січових стрільців і взагалі про потужний культурно-освітній рух, чого не було в нас [тобто в Холмській губернії — Г. М.] за царизму» (Дмитр. : 28). Галичина В. Дмитріюкові асоціювалася з українськомовними практиками.

На початку травня 1915 р. фронт був уже біля Миколаєва над Дністром (нині Львівська область). В. Дмитріюк шукав українців, правда, форма лікаря російської армії відлякувала і часто заважала, викликаючи недовіру в адресатів. Лікар сподівався на зустріч з українцями у Львові. Однак і тут, за його спостереженнями, російськомовні практики в 1915 р. переважали, оскільки Галичину окупували російські війська. «Проходячи вулицями Львова, я розглядався на всі боки, шукаючи ознак українського життя, та ніде його не знаходив. В місті було багато російських вояків і цивілів, всюди чулася московська мова. Побачивши одного старшого добродія, на мою думку українця, запитав його, де тут у Львові живуть українці, де знаходяться українські установи, як “Просвіта” та інші. Питав його українською мовою. Той добродій здвигнув плечима, нічого не відповівши відвернувся від мене і відійшов. Хто це був — трудно вгадати, може, українець, а може, поляк. Української мови у Львові я не почув. Прикре вражіння зробив на мене Львів — столиця українського Піємонту. Ну, думаю, так само і у нас на Холмщині та Волині — по містах не чути української мови, хіба на ярмарках, де збираються наші селяни. Ось як попадемо на села, там побачимо напевне своїх людей, тільки менш освічених та свідомих (на наших землях не було обов’язкового навчання у школах)» (Дмитр. : 31).

Українську мову В. Дмитріюк почув за межами Львова. Починаючи від станції «Миколаїв над Дністром», у громадському просторі з’явилися навіть написи українською мовою, які для жителя Холмщини служили за перші ознаки українства. Лікар швидко зрозумів, що українська мова пов’язана з різною самоідентифікацією людей. Спогади виявляють кілька типів адресатів комунікації, до яких звертався українською мовою лікар з колишньої Холмської губернії.

Чи не першими трапилися на його шляху москвофіли: «В сільській хаті, де мене примістили, був хлопчик літ коло 9-и. Я спитав його по-українськи, як він називається, чи ходив до школи, чи вчили в школі українською мовою і т. п., аж враз увійшов до хати батько хлопця, що чув мої запитання і категорично заявив: “Што ви баламутите мого хлопця? Жадної України тут немає, це все видумали німці й австрійці — ми всі тут рускі”» (Дмитр. : 33). Православний батюшка з місцевих говорив ламаною російською мовою: його після року освіти в Курську на однорічних богословських курсах висвятили на православного священника (Дмитр. : 32).

В. Дмитріюк дізнався про українофілів-селян, яких називали *мазетинцями*. Так, біля Щирця він зустрів старого чоловіка і привітався українською «Слава Ісусу Христу», зав’язалася розмова: «“Ось якби не та бульба, що ось

тут росте, то прийшлося би з голоду вмирати”, — каже старий. “А чи нема тут допомогових організацій, наприклад, українських, які б допомагали бідним?” — Поглянув старий на мене та й каже: “Ось в тім лісі, тут недалеко, ще висять на деревах тіла тих, що їх повісили за такі розмови, як ваша зі мною”. Тоді я зрозумів весь жах положення безборонного українського населення і зрозумів, що *признатися до українства значило ризикувати життям* [курсив наш. — Г. М.]» (Дмитр. : 36).

Несподіванкою для В. Дмитріюка були зустрічі з селянами Галичини, які добре знали українську літературу (у селах працювала «Просвіта»), новиною були населені пункти з українськими назвами у громадському просторі: *вулиця Богдана Хмельницького, вулиця Івана Франка, вулиця Тараса Шевченка* та ін. (Дмитр. : 37).

Лікар бачив подібний мовно-культурний досвід колишньої Холмської губернії та Галичини. Потрапивши на територію монастиря отців Василян Української греко-католицької церкви в с. Краснопуща (тепер це Бережанський район Тернопільської області), російські військові, у складі яких був і В. Дмитріюк, попросилися на екскурсію. Ігумен розповідав українською мовою, яку росіяни назвали *галиційською мовою*: показав церкву, школу, келії. В келії ігумена висіли картини «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва», «Гість із Запоріжжя», «Гайліки» й ін., стояли піаніно та стіл, накритий вишиваним обрусом. Усі ці символічні знаки української ідентичності на зустрічі доповнювала комунікація між двома українцями — з Підляшшя й Галичини: «Я почав “Владико неба і землі”. Отець ігумен сів за піаніно і почав прекрасно акомпаніювати. За одною піснею пішла друга, третя. Сам отець ігумен започаткував деякі пісні. Так піснями розмовляли ми між собою. Жадних розмов на інші теми між нами не було. Мої супутники або мовчали, або перекидалися деякими московськими словами» (Дмитр. : 41). Українська пісня була спільною мовною практикою солдатів російської армії і січовиків-галичан, яких дві імперії, Російська та Австро-Угорська, зіштовхнули на полі бою. З одного боку фронту солдати-українці царської армії розпочинали «*Ще не вмерла Україна*», а з другого спів підхоплювали українські вояки австрійської армії, які продовжували «*ні слава, ні воля*» або співали «*Душу й тіло ми положим*» (Дмитр. : 48, 12).

Спогади В. Дмитріюка ілюструють мовлення елітарної мовної особистості, однак вони переконують, що мобілізовані до царської армії українці з Холмської губернії пізнавали свою спорідненість з українським населенням Галичини: чули українську мову, пісню і були свідками, як після 1917 р. українські сили розпочали пропаганду за українізацію війська.

Та частина холмчан, яка потрапила в табори для полонених царської армії (у складі 1505 офіцерів чи 520 106 солдатів [Макар, Горний, Макар, Салюк : 138–141]), спостерігала ще й діяльність безпартійної політичної організації «Союз визволення України» (СВУ), створеної у Львові в серпні 1914 р. Організація відразу продовжила свою роботу у Відні, маючи за одне з завдань утритися в процес мовно-культурного відродження українців Холмщини й Підляшшя, хоча основна діяльність СВУ полягала в підготовці кадрів для України як незалежної після закінчення війни держави. На практиці діячі організації працювали (за згодою австрійського й німецького урядів) з полоненими українцями, колишніми вояками російської армії, які перебували в таборах Німеччини та Австро-Угорщини. За цю ділянку роботи відповідав О. Скоропис-Йолтуховський, якому вдалося зосередити українців в окремих таборах і розпочати серед

них широку українізаційну діяльність. Для полонених українців у таборах виходили газети: «Вістник Союзу визволення України», «Розвага», «Розсвіт», «Вільне слово», «Просвітний листок» та ін., працювали мовознавці — наприклад, Василь Сімович як голова просвітницького відділу СВУ в 1915–1918 рр. (Терл. : 273) та Степан Смаль-Стоцький (Терл. : 240–243). У жовтні 1915 р. ухвалено рішення про видання в доступній формі короткої граматики української мови для самостійного вивчення, праця вийшла друком у Раштаті під назвою «Практична граматика української мови» в 1918 р. (Сім. 1).

Українська періодика сприяла формуванню національного світогляду холмчан. Наприклад, «Вістник Союзу визволення України» 5 жовтня 1914 р. у першому номері видрукував програму діяльності «Наша платформа», яка піднесла гасло державної самостійності України після очікуваної поразки Росії (Наш. : 1). З виходом української періодики СВУ актуалізувала нові суспільні функції усної й писемної української літературної мови — засобу комунікації з полоненими українцями колишньої царської армії, формування національної єдності українців двох імперій і їх майбутньої спільної ідентичності, а також наукового пізнання та культури.

Мовне питання було важливим аспектом роботи з полоненими. Наприклад, 27 жовтня 1915 р. в таборі Раштат (4 тис. присутніх) відбулося «вiче в холмській справі», на якому організатори від СВУ підняли питання мовного вжитку на Холмщині та Підляшші після поразки російських військ. Тому в резолюції віча прозвучали вимоги: «Щоби заведено українську мову як урядову на Холмщині і Волині; 2) щоби заведено українську мову як викладову по школах» (Терл. : 89). Українські школи і часописи на Холмщині були в центрі уваги і під час дискусій на засіданнях Національної Секції (Терл. : 112). Полонені українці з різних територій слухали лекції з українознавства, яким підпорядковувалися курси з історії України, української літератури, української граматики і де звучали питання про окремішність української мови від російської (Терл. : 135). Норми української літературної мови до полонених доносили діячі СВУ: д-р Зенон Кузеля, сотник Мартин Козак, письменник і викладач гімназії зі Львова Василь Пачовський, учитель з Буковини Осип Безпалків, адвокат з Бібрки (коло Львова) д-р Роман Перфецький, перекладачі Іван Райлян і Віктор Левицький, поет і викладач гімназії з Кракова Богдан Лепкий та ін. У 1917 р., підсумовуючи засади діяльності СВУ в таборах, О. Скоропис-Йолтуховський писав в одному з листів до О. Терлецького, одного з організаторів та учасників культурного відродження полонених українців: «<...>ми, вживаючи західноєвропейські громадські норми й формули, дали змогу виявити вільно, по-людському, тисячам наших земляків їх національну українську душу. <...> це те найцінніше з нашої спільної праці лишиться на завжди, як абсолютна культурна вартість, яку вклав у скарбницю людської культури кожен з тих, хто у цій праці брав участь» (Зл. : 18).

Повертаючись до спогадів В. Дмитріюка, зазначимо, що в 1917 р. його полк був на Тернопільщині, де він почав провадити українізаційну роботу (оскільки більшість солдатів були українцями). Від Українського військового комітету В. Дмитріюк став делегатом II Всеукраїнського військового з'їзду в Києві (червень 1917 р.), де познайомився з Симоном Петлюрою. Після Берестейського мирного договору 9 лютого 1918 р. разом з іншими урядовцями під керівництвом О. Скоропис-Йолтуховського В. Дмитріюк почав відроджувати мовно-культурне життя на Холмщині, Підляшші та Берестейщині.

Мова і біженство українців 1915 р. Українське населення Холмської губернії, яке, за спостереженнями очевидця — військового лікаря російської армії Л. Войтоловського, було «одним народом» з українцями Галичини (Войт. : 180), потрапило до театру військових дій. Оскільки російська військова влада бачила незворотність свого програшу, то за згоди уряду прийняла рішення про обов'язкову депортацію цивільного населення (польське та єврейське населення уникнуло виселення). До біженства людей підштовхували не тільки накази військової влади, але й запущена російська пропаганда про звірства австрійської й німецької армій (Мар. : 7–8). Чутки очікувано викликали в людей страх і паніку, вони вирушали в дорогу, а козачі загони палили села, щойно їх покидали жителі, спонукаючи біженців поспішно рухатися разом з армією. За однією версією, 1915 р. 300 тис. осіб [Макар, Горний, Макар 2014 : 202; Шевчук : 99] з прифронтових територій вирушило в біженство, за іншою — всіх виселенців було 450–500 тис. (Олес. : 21).

Біженців солдати російської армії називали *погоньцы, переселенцы* (Войт. : 189). Відступали вони з армією, яка водночас вела бої. Зразків зафіксованої міжособистісної комунікації між депортованими небагато. Ось, наприклад, розмова під час бою: «Идет непрерывный бой. — Ось як стреляють. Треба скоріш втікати, — говорять, нагружая свои возы, беженцы. — Еге! Втічеш... А як же... Забирай, куме, стуло. — Воно то так: со двора все взяти хочеш, а тільки за ворота — й то бросиш» (Войт : 308). Або розмова під час перепочинку, коли депортовані обговорюють своє життя в майбутніх господарів: «Яка там робота? Немає світа перед собою, за темна ніч світ. А там-то я хоть спокійній душою — и головою. Зайду до хазяина, заработаю рубль на день и проживу. Человек трудящийся — живой буде» (Войт : 323). Дорогою депортовані вмирили від хвороб, зокрема тифу (Спог. : 335), гинули і під час боїв (Войт : 341). Вживши в таких умовах, біженець у місцях депортації в Росії був *хохол, рускій єдиноплемєнник, рускій забужанін* (Карв. : 220), який вимушено опинився в Курській (Бан. : 273), Сибірській (Добр. : 396), Тульській (Бек. : 283) та інших губерніях; траплялися випадки, коли односельці чи рідні зустрічалися аж біля китайського кордону (Ков. : 433).

Зрозуміло, що офіційні практики й міжособистісна комунікація біженців із місцевим населенням відбувалися російською мовою, як і колись у Холмській губернії. Наприклад, жителів з Посадова (Томашівщина) оселили за 170 км від Уфи в селах Серпіївка, Муратовка, Єраль. За спогадами очевидця, мешканці Серпіївки «<...> чекали на приїзд “хохлів”. Їх цікавив наш вигляд та мова спілкування. Вони нас ототожнювали з козаками, які на головах носили оселедці, в чому й хотіли переконатися. Однак, ми їх приємно здивували, бо розмовляли російською (цьому за 70 років російська влада на Холмщині нас таки навчила). Але в іншому ми від них відрізнялися. Наші чоловіки бороди голили, а їхні після весілля припиняли голитися. Протягом усіх шести років нашого перебування там у побуті вони нас називали “хохлами”, а ми їх — “кацапами»» (Бан. : 271). Дітей біженців чекали і в місцевій трирічній церковно-парафіяльній школі с. Серпіївки, місцеві учні якої вже чули про іншу мову міжособистісної комунікації прибулих: «Син нашого господаря Микити Куликова Василь був моїм однолітком і навчався у третьому класі. Він заздалегідь попередив однокласників, що до них прийде приїжджий “хохол”, який не вміє пити чай і розмовляє зі своїми батьками незрозумілою росіянам мовою, як й місцеві башкири» (Бан. : 271).

Виселенці працювали найчастіше в сільському господарстві, хоч у спогадах вони називали й підприємства та освітні заклади (Бук. : 207–208). Разом з селянами в біженстві була й інтелігенція, представники адміністративної, освітньої та релігійно-церковної сфер: 350 волосних службовців, 1500 учителів, 310 православних священників, 47 дияконів, 284 дяків [Макар : 202].

Коли депортовані холмщани поверталися у свої рідні місця, вони знали літературну російську мову, а своєю говіркою послуговувалися в міжособистісній комунікації. Наприклад, у спогадах Галина Вишнеvsька (Левчук) зазначила, що її мама, випускниця Турковицької учительської гімназії, закінчувала навчання під час війни в Москві, куди було евакуйовано гімназію, однак «<...>була незламною українською патріоткою, страшенно обурювалася моїми київськими сусідами, сільськими людьми, які переходили на російську мову, але разом з тим любила і шанувала російську культуру, писала тільки по-російськи, розмовляла, користуючись тишовецькою говіркою» (Виш. : 256).

Потрібно врахувати, що в біженство вирушили всі адміністративні установи та органи єпархіального управління Православної церкви. Після утворення в 1912 р. Холмської губернії Холмська православна єпархія до 1913 р. нараховувала понад 300 тис. прихожан, більше 300 священників, 4 жіночих і чоловічий монастирі. Керувало роботою Холмське Свято-Богородицьке Братство [Щавинская : 332]. У Москві виходила церковна періодика — журнал Холмської єпархії «Холмская церковная жизнь», завдання якого полягало у висвітленні релігійного та світського життя населення в розсіянні, додаток «Холмский Народный листок», розрахований на читачів з селянського середовища, щотижнева газета «Холмская Русь». Видання «Холмский народный календарь», «Богогласник» уміщували релігійні пісні [Щавинская : 333].

Після лютневої революції 1917 р. тижневик «Холмская Русь» першим почав обговорювати питання про майбутнє біженців: з Росією, Польщею чи з Україною? Увага до України зростала, а разом з нею і тривога, щоб знову не потрапити до Польщі. Газета «Холмская Русь», яка в Москві поволі ставала українськомовною, стверджувала, що *Холмська земля — українська земля*; після зборів холмського населення в Москві у квітні 1917 р. матеріали газети доносили ідею «ми українці», «ми підемо з українцями» (цит. за [Щавинская : 337]).

Зміни суспільних настроїв українського населення в біженстві відображає вірш «Холмщина — до України»: «До Тебе, рідна Україно, Я простягаю руки: Бо Ти — сестра моя єдина, Рятуй мене від муки! Ти, що позбулась неволі, Що скинула свої кайдани, Рятуй мене, тягни з неволі, Лікуй смертельні рани! Прийми й діток моїх маленьких, Вони не мають дому, Я їм не дам, таких маленьких, У наймити нікому! Хай і вони зазнають долі, що людям за-світила, хай не кленуть мене в неволі, що я їх породила». Думки щодо авторства розділилися: вірш міг написати холмський письменник В. Островський (Пас.: 153) або православний священник Дмитро Павелко [Щавинская : 341].

Якщо врахувати інформацію зі спогадів про те, що про Україну мало хто знав до 1914 р., то наведені приклади свідчать: у роки депортації, через порівняння себе з російським населенням, до українських біженців поступово прийшло усвідомлення своєї іншості. Як не парадоксально, розвиток української ідентичності розпочався за межами батьківської землі.

Відступ російських військ у 1915 р. означав, що Холмська губернія перестала функціонувати в складі Російської імперії і що російська мова згорнула свої функції. Так зупинився процес русифікації українського населення.

1 жовтня 1915 р. на територію Холмщини, де залишилося близько 15 тис. українців, прийшла окупаційна австрійська адміністрація з генерал-губернатором у Любліні, а на території Підляшшя, де проживало 10 тис. українців, працювала з 4 вересня 1915 р. німецька адміністрація з генерал-губернатором у Варшаві (Куб. : 3617). Ці окупаційні адміністрації перебували тут до осені 1918 р. і з ними пов'язано впровадження офіційних функцій німецької мови, до вивчення якої українське населення не мало доступу.

Однак разом з офіційними окупаційними адміністраціями тут почали свою діяльність і українські сили, завданням яких стало відродження мовно-культурного життя Холмщини й Підляшшя після русифікації та полонізації.

Австрійська окупаційна влада і мови на Холмщині. Законодавча і виконавча австрійська влада на Холмщині зосереджувалася в руках цісаря, а за його дорученням — генерал-губернатора. Нова адміністрація спершу визнала українську більшість населення, тому сформулювала завдання реорганізувати шкільну освіту: 1) російське шкільництво замінити на українське (всі державні школи мають стати українськими); оскільки росіян небагато, то не потрібно вивчати російську мову як самостійний предмет; 2) не формувати польських шкіл (оскільки Холмщина та Волинь є українськими землями); 3) підготувати вчителів з місцевого населення, організувати дво-тримісячні курси української граматики, літератури, історії, географії (після закінчення яких учителі мали б право працювати в школах Холмщини та Волині); 4) у містах відкрити українські гімназії для хлопців і дівчат; 5) повернути до діяльності закриті «Просвіти». На зайнятих австрійськими військами землях (а це 27 округів, зокрема Білгорай, Замістя, Красностав (частина), Любартів (частина), Томашів, Грубешів, Холм та ін.) документ закріплював за німецькою мовою статус урядової мови і водночас приписував службовцям у спілкуванні з населенням уживати української мови (Док. 2 : 675).

Крім того, за розпорядженням військового генерал-губернатора архієпископа Фрідріха від 17 жовтня 1915 р. передбачалося, що українська мова мала б отримати ті ж права, що й польська мова, функціонуючи в офіційній сфері разом з німецькою (Док. 3 : 679). Насамперед, українська мова могла ставати мовою викладання, якщо б її як розмовну вживала більшість дітей (потрібно було 40 школярів у межах, наприклад, школи) (Док. 2 : 675). Це був новий підхід в організації початкової школи для українського населення, тому що до 1915 р. російська влада допускала в ролі єдиної офіційної тільки російську мову.

Після цього розпорядження генерал-губернатора питання функцій української мови відразу стали об'єктом політичної комунікації між новими адресантами, зокрема українською інтелігенцією і віденськими чиновниками. Від імені української інтелігенції виступили Українське педагогічне об'єднання та українське об'єднання вчителів середньої школи «Вчительська громада» у Львові, а також Загальна Українська Рада (створена у Відні в травні 1915 р. як загальноукраїнська організація). Від віденських чиновників у політичній комунікації про мови брали участь високопосадовці Міністерства закордонних справ у Відні.

4 лютого 1916 р. зі Львова до Відня надійшла «Доповідна записка про потреби української шкільної освіти в російській окупаційній зоні». З неї почалося обговорення питання про функції української мови, обґрунтування необхідності розвитку української ідентичності на зрусифікованих упродовж попередніх десятиліть територіях: з дитинства українці навчалися в 500 початкових школах, 2 професійних школах, 6 гімназіях, в 1 установі для підготов-

ки вчителів для середніх шкіл, де російська мова була мовою викладання. Ця доповідна записка, створена на підставі щойно згаданого розпорядження від 17 жовтня 1915 р. з приписами щодо організації українських шкіл і з резолюцією про те, що «існуючі на українських землях початкові школи переходять на українську мову навчання» (Док. 14 : 679–680), вказувала цісарській владі на потребу створення українських шкіл у різних містах: Красностав, Білгорай, Замістя, Томашів, Грубешів, Холм, формулюючи пропозиції щодо подальшої роботи. Насамперед ішлося про створення підготовчих курсів для вчителів, щоб ознайомити їх з українською системою освіти та новою системою цінностей. У перелік дисциплін входили українська мова, а також українська термінологія (як предмет у початковій школі). Ще одна пропозиція стосувалася реорганізації середніх шкіл. Наприклад, російські середні школи були в містах Холм, Замістя, Грубешів, замість цих шкіл потрібно було створити українські гімназії для хлопців. Основна ідея доповідної записки: українська шкільна освіта дозволить українському населенню Холмщини піднятися з культурного занепаду. Цей документ підписали 4 лютого 1916 р. Олександр Барвінський, голова комісії, Юліан Стефанович, головний постійний представник об'єднання «Вчительська громада», Ярослав Гординський, професор гімназії та секретар комісії, Іван Крип'якевич, учитель гімназії (Док. 14 : 683). Супровідний документ до доповідної записки містив історичні дані про освіту спершу українських греко-католиків, пізніше (з 1875 р.) — православних українців у широкому контексті антиукраїнських заборон (Док. 1 : 685).

Однак у відповідь на український підхід до відродження функцій української мови на території колишньої Холмської губернії Міністерство зовнішніх справ у Відні не поспішало з вирішенням питання. Навпаки, у документі від 23 березня 1916 р. міністерство застерігало від поспішних дій у справі організації українського шкільництва на територіях Холмської губернії, де раніше використовувалася тільки російська мова. Віденські посадовці зазначали: «шкільне питання на Холмщині повинно вирішуватися, на наш погляд, обережно, і не потрібно забувати, що переведення всіх російських початкових та середніх шкіл відразу в русинські [українські. — Г. М.] буде сприйняте поляками як чітко спланований захід проти польського народу» (Док. 9 : 687).

До військового Генерал-губернаторства в Любліні перейшли землі Холмської губернії, де переважало українськомовне населення, однак у міністерському документі чомусь українськомовними вважалися лише повіти Томашів, Грубешів і Холм. Загальноукраїнська Національна Рада, очікуючи на повернення автохтонного українського населення з депортації, стверджувала, що українці проживають ще й у повітах Білгорай, Замістя і Красностав, де ці носії української мови теж повинні мати свої національні права (Док. 11: 690–692).

Чинівники з військової адміністрації, провівши своє дослідження складу населення, почали стверджувати про заселені поляками навіть території Холмського, Томашівського і Грубешівського повітів, наголошуючи на факті депортації: «непольське населення частково відійшло з ворогом, частково складається з неграмотних людей, які не можуть визначити свою національну приналежність та розмовляють польською мовою» (Док. 10 : 693).

Чому нова окупаційна влада Холмщини перестала враховувати інтереси українського населення, насправді присилуваного в біженство? На думку Д. Дорошенка, у цій ситуації військова австрійська адміністрація відстоювала інтереси поляків в обмін на їхню підтримку в парламенті, тому не дивно, що в усіх окупованих повітах в адміністрації залишилися польські працівники та

функціонувала польська мова (Дор. : 223). Склавши присягу на вірність імператорові Австро-Угорщини, учителі почали викладати в початкових класах німецьку мову, а всі колись російські школи стали польськими. Крім цього, територію почали заселяти польські колоністи, у результаті чого сформувалося 230 нових поселень, які вплинули на зміну етнічного складу населення. Та й сама австрійська окупаційна влада переселяла українське населення, яке поверталось з біженства, до центральних і західних воєводств Польщі. Усі ці кроки військової адміністрації дозволили польським діячам стверджувати про польський характер Холмщини [Макар, Горний, Макар, Салок : 157–158]. Після депортації українського православного населення в 1915 р. і формування нових польських поселень тут проживало вже 85% поляків, тому шанси для розвитку суспільних функцій отримували тільки німецька та польська мови.

Повернення з біженства українського населення ніхто не враховував, воно ж почало вирушати додому після подій 1917р., втративши в умовах депортації 120 тис. осіб (Куб. : 3617–3618).

Німецька окупаційна влада і конструювання мовного вжитку автохтонних українців на Підляшші за допомогою українських сил. На відміну від австрійської адміністрації на Холмщині, німецька влада допустила до роботи з населенням членів вже згаданого «Союзу визволення України», а після мирного договору в Бересті (лютий 1918р.) й українську владу УНР та Української Держави.

Спершу для порятунку ситуації на Холмщині після відступу російських військ у Львові (травень 1915 р.) запрацювало «Бюро культурної помочі» на чолі з І. Крип'якевичем, завданням якого було здійснювати культурно-освітню працю на окупованих територіях колишньої Холмської губернії. І. Крип'якевич, вивчивши стан справ в окупованих австрійських округах, запропонував заходи для налагодження українського шкільництва в документах: «Меморіал СВУ про українську справу на Холмщині», «Українське шкільництво в окупованих австрійських округах Холмської губернії». Однак впровадити заплановане було практично неможливо через австрійську адміністрацію, яка толерувала польським діячам і не заважала колонізації. Про неї свідчила насамперед організація шкільництва: за словами І. Крип'якевича, «на цілій Холмщині зорганізовано дотепер коло 600 шкіл, але української нема ні одної» (цит. за: [Клименко : 81]) [Крип'якевич : 549–551; Левдер : 240–244].

Хоча і були домовленості з німецьким і австрійським урядами, члени СВУ зуміли зреалізувати свої плани тільки на піднімецькій території Підляшшя. У таборах для військовополонених царської армії СВУ підготувала значну кількість учителів, а тисячі полонених навчилися читати й писати. Діяльність цієї організації посприяла тому, що полонені, які спершу традиційно орієнтувалися на Росію, виростили до усвідомлення ідеї автономії України, а потім і її державної незалежності (Домб : 57–72; Дан. : 157–174; Дубр. : 73– 78; Сім. 2 : 83–94). Саме колишні військовополонені як носії української літературної мови приїхали для культурно-освітньої роботи на Підляшшя. Ці адресанти мовно-культурного відродження українського населення створили Українську громаду у Білій Підляській (тоді Володавський повіт) і працювали в різних населених пунктах: Біла Підляська, Янів Підляський, Парчів і Володава, далі на схід від Бугу — в Кобрині, Пінську (він був уже у прифронтовій зоні). На одного волонтера в 1917–1918 рр. припадала робота в кільканадцяти селах. Зі спогадів учасника подій, сотника В. Куровського, можна зрозуміти труднощі

мовно-культурної праці в переборюванні стереотипів сполонізованого населення Підляшшя (Кур. : 5).

Основну роботу виконували січовики-запорожці Першого запорізького полку імені Тараса Шевченка як просвітньої організації, створеної з полонених українців у таборі Раштадт (провінція Баден, Німеччина). Спочатку група в складі 27 осіб виїхала до Ковеля з метою розпочати мовно-просвітницьку роботу серед населення, яке зазнало русифікації та колонізації. Оскільки Ковель був у зоні австрійської окупації, роботу не вдалося розпочати. Після переходу до міста Біла на Підляшші кількість січовиків на період травня зросла до 300 осіб. Вони домоглися, що з часом на території Підляшшя і Полісся, де переважало українське населення, керівні посади обійняли українці. Саме їм прийшлося займатися впорядкуванням релігійного життя, освітою і допомогою людям, які поверталися з біженства.

Результати роботи цих адресантів політичної комунікації про українську мову були вже в червні 1917 р., коли організовано першу українську школу в с. Черняни і з'явився перший випуск українськомовної газети «Рідне слово» в Білій (Шап. : 758). Керівник цієї роботи Микола Шаповал відзначав: «розпочата з середини червня наша просвітньо-національна робота при неможливо тяжких умовах матеріального і духовного стану населення в короткі часи дала блискучі результати. Читачі вже можуть судити по тому, що за 6 місяців роботи в даний момент на всіх цих просторах існує 97 народних шкіл, де побирає 5564 зареєстрованих дітей науку в українській мові» (там само). Учителями спершу були самі січовики, які підготували групу цивільних учительок з місцевого населення. Оскільки воно було сполонізованим, праці січовиків заважали польські сили, обурені вже самою ідеєю навчання неписьменних «грамоти на мові їхнього села, їхньої хати» (там само), анти-українську пропаганду відразу почали вести й католицькі священники.

Українська періодика на Підляшші, яка доносила до читача літературну форму української мови, почала виходити з дозволу німецької влади на відродження преси. Першим результатом мовно-культурної роботи стало видання щойно згаданої газети «Рідне слово» (редактор М. Соловейчук), пізніше редакцію перенесли до Берестя (сучасний Брест), видання закрили на початку лютого 1919 р., коли місто вже стало польським.

Уже 4 липня 1917 р. «Рідне слово» обговорювало роль української мови, якою говорять і моляться люди на Підляшші. Газета знайомила населення з організаторами мовно-культурного відродження, називаючи їх вихідцями з народу (дослівно «учителями з вашого народу»), які приїхали для допомоги і розвитку шкільної науки. Мотиви праці мали ціннісне спрямування: її потребували «Рідний Край, наша Україна» (Док. 5 : 727).

У випуску «Рідного слова» за 15 грудня 1917 р. зафіксовано приклади тогочасного волонтерства для підтримки мовно-культурного відродження населення після колонізації та русифікації. Наприклад, для організації українських народних шкіл на Підляшші надходила фінансова допомога від полонених українців з військових таборів: «Від 20 листопада до 4 грудня було жертв на українські народні школи від полонених українців табору Раштадт — 1300 марок, табору Вецляр — 1064 м. 8 феників, табору Зальцведель — 398 м. 48 феників, місцевого населення — 777 марок 48 феників. Разом — 3540 марок 43 феників» (Док. 7 : 730). Сьогодні всі випуски цієї газети можна розглядати як приклад текстової кодифікації української літературної мови,

який відтворює запити та перспективи українців і фіксує невідомі ознаки мовно-культурного життя.

У всіх новоорганізованих школах Підляшшя комунікація відбувалася тільки українською мовою, її літературна форма на цій території вперше реалізувала функцію мови викладання і навчальної дисципліни. Перша зі шкіл розпочала роботу у Володавському повіті в серпні 1917 р. (24 учні). Результати роботи над розвитком українськомовного шкільництва стали очевидні в кінці 1917 р., коли запрацювали 98 шкіл, у них навчалось 5 тис. учнів й українською мовою викладали 110 учителів. За 1917 р. початкові школи запрацювали в низці нових населених пунктів, як про це повідомляла газета «Рідне слово», перелічуючи села, дату організації шкіл, кількість учнів та прізвища вчителів. У нових навчальних закладах літературна форма української мови розширювала свої функції як мова викладання й мова навчального предмета: «в с. Седлищі Влодавського пов., організовано 15 вересня, у двох групах навчаються 36 учнів, учит. Лунько; с. Осова Влодавського пов., організовано 21 вересня, у двох групах навчаються 60 учнів, учит. Федаків М. с. Горки Влодавського пов., організовано 18 серпня, у двох групах навчаються 24 дитини, учит. Мусевич М. с. Каплоноси Влодавського пов., організовано 7 жовтня, навчаються 60 учнів, учит. Корчагін Є. с. Зakanал Костянтинівського пов., організовано 21 серпня, навчаються 24 учня, учит. Музир К. с. Грани Костянтинівського пов., організовано 3 жовтня, у двох групах навчаються 25 учнів, учит. Липка З. с. Луковисько Костянтинівського пов., організовано 22 жовтня, у двох групах навчаються 50 учнів, учит. Сергієнко Я.» та ін. (Док. 13 : 729–730).

Новостворені школи і перша українська газета «Рідне слово» поширювали функції і норми української літературної мови.

Українська влада: юридичний статус Холмщини та Підляшшя і розвиток функцій української мови. У Києві 1917р. працювала Українська Центральна Рада і формувалися положення щодо відродження українських етнічно українських територій. 7–12 вересня (за старим стилем 25–27 серпня) тут відбувся з'їзд біженецьких організацій (Ухв. : 24), учасники якого у складі 276 делегатів ухвалили про свій зв'язок з українським народом: «1. Холмський люд визнає себе за український народ; 2. його доля мусить бути спільною з долею цілого українського народу; 3. тому Холмська губернія ні в яким разі не може бути скасованою й прилученою до Польського Королівства, а повинна бути прилучена до автономної України», оскільки «Холмська губернія не належить до Польщі ані правно, ані етнографічно» (Віс. : 783).

З'їзд обрав Холмський губернський виконавчий комітет як частину державного апарату і представництво в Центральній Раді. Делегати з'їзду виражали голоси від 350 тис. організованих українців-біженців з Холмської губернії (Олес. : 20), тому прийняли постанову про самовизначення «холмсько-підляських русинів як частини українського народу» (Олес. : 22).

До Української Центральної Ради в Києві з проханням пришвидшити виконання постанов з'їзду від організацій біженців звернулася Рада Товариства холмщан-українців з Москви. Документ розкриває поневіряння депортованих, і серед них відсутність доступу до освіти рідною мовою: «Народ Холмський, розпорошений по всій Росії серед чужих ему по мові і культурі народів, тепер бідує страшенно: терпить тісноту, замерзає в північних губерніях, голодує, вимірають старії, повимірали діти, а які ще zostалися, ростуть без шкільної освіти, бо місцевих шкіл нема, або дітей холмських біженців в місцеві школи

не приймають, — казна одмовила в запомозі, яку до сього часу нашим біжинцям видавала» (Зв. 2).

Ще один імпульс щодо розвитку суспільних функцій української мови йшов від виселенців, які поверталися з біженства. Про це свідчать їхні листи з різних губерній Росії після Лютневої революції до Тимчасового уряду, до Української Центральної Ради про приєднання території колишньої Холмської губернії до України (див. у Док. 12).

Полонені холмщаци з таборів Дунасердагель і Зальцведель теж виражали свою єдність з «35-мільйоновим українським народом» (Прот. : 339), виражаючи свій протест проти рішення Тимчасового уряду про приєднання Холмщини і Підляшшя до Польщі.

Подібні погляди висловлювали і жителі, які не були в біженстві. Архіви зберігають листи з волевиявленням людей: «1917 року, травня 16 дня. Ми, нижчепідписавшіся, селяне Холмської губернії, Грубешівського повіту, волости Ярославець, села Луцева, зібрались сього числа в числі 6 душ, і міркували про те, що усі з оголошенням Росії вільною, дбають про себе: Фінляндія домагається автономії, Польщу так само оголошується автономною. Ми, Холмщане, були в минулому під владою Польщі, але зберегли свою віру, мову і звичаї. Не хочачи знову попасти під владу поляків, хочемо жити одним життям з вільним багатомільйоновим руським народом. Наша земля, полита потом і кровію наших дідів і прадітів, є земля руська; от-же, через се не повинно бути, щоб земля Холмська перейшла до поляків, які самі називають нас русинами<...>» (Зв. 1). Серед пунктів вимог у цьому документі основну ідею виражали слова: «щоб Холмщина і Підляшшя, як споконвічні руські країни» з'єдналися із «рідною по мові, звичаям і вірі Україною» (там само).

Сьогодні ці джерела свідчать, що українська мова, православна віра й українська культура визначали зв'язок виселенців з усім українським народом і посприяли приєднанню Холмщини і Підляшшя до складу УНР.

З весни 1917 р. до весни 1918 р. національно-просвітницьку роботу проводила організація «Українська громада в Білій Підляській», яка до вересня 1918 р. відкрила 120 народних шкіл. З 1 червня після прибуття представників від влади УНР на основі цієї організації створено «Просвітно-Видавниче Товариство “Рідне слово”» як громадську інституцію. Товариство почало видавати твори української літератури та підручники, про що фіксує «Вісник Холмського губерніяльного староства» за 17 вересня 1918 р. (Док. 8 : 731–732). Для покращання методичного рівня вчителів української мови мали скласти іспит з літератури та граматики. У лютому 1918 р. на Підляшші відбувалося обговорення діяльності УНР (Там само).

У 1918–1919 рр. на Підляшші виходила газета «Мир» (редактор І. Кіт), яка мала за завдання повернути спольщених українців (калакутів, як їх тоді називали) до українства, виходив друком «Вісник Холмського Губерніяльного Староства», орган української адміністрації (Кравч. : 84).

На початку 1918 р. до шкіл записалося вже 6003 учні. Українська шкільна рада мала своїх представників при 14 німецьких комендатурах Підляшшя та Полісся, тому знала про проблеми шкільництва й розв'язувала їх. Наприклад, для підготовки вчителів були створені курси, які мали б сформувані знання навчального матеріалу українською мовою. Улітку 1918 р. подібний вишкіл пройшли три групи вчителів по 50–75 курсантів кожна. Учителі: К. Дмитріюк, Т. Олесіюк, проф. С. Рудницький, В. Дмитріюк та ін. (Дмитр. : 59). У Білій Під-

ляській відкрили друкарню та книгарню. Вийшов буквар для початкової школи А. Савчука, жителя Підляшшя [Макар, Горний, Макар, Салюк : 162].

Упровадженню українськомовної практики в школах допомагала і вперше доступна читачам у ці роки українська література. Як зазначала газета «Рідне слово» за 18 серпня 1918 р., охочі могли придбати перелік видань, який би посприяв засвоєнню літературної форми української мови: «Шевченко — Кобзар I та II т.т. Кобзар для дітей. І. Франко — Панталака, Добрий заробок, Малий Мирон, 3 бурливіх літ, Лис Микита. Козацькі часи в народній пісні з замітками В. Будзиновського. А. Чайковський — Твори. Т. I» та ін. (Док. 6).

Після відходу німецької адміністрації восени 1918 р. на цій території був період бездержавності, який відразу дав надію польським діячам бачити ці землі вже своїми, тому українське шкільництво стало загрозеним. У «Рідному слові» за 1 січня 1919 р. невідомий автор писав: «Тепер німці з сіл вийшли; край опинився в нічиїх руках. Чекаємо, що прийде українська влада, а пани-католики сподіваються Польщі від “мога до можа”. Маємо кілька українських шкіл, а пани стараються завести тут польські школи» Док. 8 : 732).

Короткотривала українізація мовно-культурного повсякдення на Підляшші до і після мирного договору в Бересті (лютий 1918 р.) не мала перспектив розвитку, тому що ці території потрапили в склад II Речі Посполитої, де влада розпочала колонізацію усіх меншин і насамперед української.

Висновки. Реконструкція мовних практик з повсякденного життя автотонного українського населення різних територій у минулому — це теоретична проблема, для дослідження якої в мовознавстві потрібно розробити методологічні підходи і сформулювати інструментарій аналізу. Застосований соціолінгвістичний підхід розкриває мовні практики за допомогою функцій мов, зв'язків між мовою, владою та ідентичністю і як вияви єдності мікроісторичного рівня життя індивіда з макроісторією до і під час Першої світової війни 1914-18рр.

Представники української мовної спільноти, які проживали в Холмській губернії, до 1914 р. вживали розмовну українську мову в міжособистісному спілкуванні, усну й писемну форми російської літературної мови в офіційній комунікації (адміністрація, школа та Православна церква), а українську літературну мову опановували самостійно (шкіл не було).

Під час війни мобілізовані в царську армію жителі Холмської губернії (приблизно 28 тис.) пізнавали українськомовну комунікацію жителів Галичини і доходили розуміння своєї мовної та культурної єдності з ними. У полоні холмчани і підляшці опановували українську літературну мову під впливом діяльності СВУ і насамперед українськомовної періодики.

У роки вимушеної депортації українців у 37 губерній Росії (1915р.) усна форма української мови була і далі засобом міжособистісної взаємодії (від 300 тис. до 450-500 тис.); офіційний ужиток, як і в часи Холмської губернії, забезпечували усна і писемна форми російської літературної мови. У біженстві представники української спільноти поступово прийшли до усвідомлення своєї іншості від місцевих жителів на підставі мови та традиції.

Після поразки та відступу царських військ з території Холмщини і Підляшшя російськомовні практики в щоденному житті українців, яким вдалося уникнути депортації (приблизно 25 тис.), припинилися. На окупованій австрійськими військами Холмщині українська мова не мала шансів для розвитку, тому що австрійська окупаційна влада діяла під впливом польського чинника і, не враховуючи повернення українців на свою землю, розбудовувала функ-

ції німецької та польської мов. Тільки на сполонізованому Підляшші, де була окупаційна німецька влада, завдяки діяльності «Союзу визволення України», а пізніше і представників української влади (після підписаного в Бересті договору про перехід територій Холмщини та Підляшшя до складу УНР) українським силам вдалося розпочати формування українськомовних практик в адміністрації, початковій освіті та періодиці.

В екстремальних умовах війни українська літературна мова на фоні знання населенням російської та польської мов (до німецької українці не мали доступу) вперше почала реалізувати свої суспільні функції — комунікативну, інформаційну, об'єднувальну, хоча представники мовної спільноти не проживали компактно на одній території, а були в розсіянні.

Соціолінгвістичне «зчитування» комунікативної повсякденності українців Холмщини і Підляшшя в роки війни дозволяє вперше виокремити ознаки цього маловідомого періоду мовної ситуації на окраїнних етнічно українських землях: 'мовна ситуація, ускладнена насильницькою депортацією автохтонних носіїв української мови' і 'розвиток функцій української літературної мови в умовах розсіяння представників мовної спільноти'.

Звичайно, це лише перші кроки в дослідженні проблеми. Нові методологічні підходи та нові джерела дозволять поглибити характеристики мовних практик у віддалені періоди функціонування української мови на крайньо західних етнічних українських землях.

ЛІТЕРАТУРА

- Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. с англ. Е. Руткевич. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
- Борейко Ю. Повсякденність українського православного вірянина : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 380 с.
- Клименко Н. П. Іван Крип'якевич: культурно-просвітницька діяльність на Волині та Холмщині під час Першої світової війни. *Література та культура Полісся*. 2007. Вип. 39. С. 76–87.
- Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення. *Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія. 2011. Вип. 44. С. 8–21.
- Кондрач Я. Етнодемографічні процеси на Холмщині в 1944–1947 рр. *Україна-Польща: іст. спадщина і сусп. свідомість* : зб. наук. праць НАН України. Львів, 2010–2011. Вип. 3–4. С. 186–194.
- Крип'якевич Р. Холмщина у спадщині Івана Крип'якевича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2016. № 28. С. 569–551.
- Кульчицький С. Чому треба вивчати повсякденне життя. *Історія повсякденності: теорія та практика : Матеріали Всеукр. наук. конф. Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.* / упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 10–11.
- Левдер А. І. І. П. Крип'якевич — організатор української освіти в роки Першої світової війни. *Національна та історична пам'ять*: зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 6. С. 239–250.
- Лесів М. Українські говірки Польщі. Варшава : Вид-во «Український архів», 1997. 496 с.
- Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика : Матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.* / упоряд.: О. М. Лукашевич, Т. Ю. Нагайко. Переяслав-Хмельницький, 2010. С. 11–19.
- Макар Ю. Холмщина в роки німецької окупації. *Україна — Польща: важкі питання*

- ня : *Матеріали XI Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни»*. Варшава, 26–28 квіт. 2005. Варшава : Тирса, 2006. Т. 10. С. 199–231.
- Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). *Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2011. Т. 1. 880 с.
- Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). *Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2014. Т. 2. 900 с.
- Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). *Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 3. 960 с.
- Мацюк Г. До типології мовних ситуацій в історичній соціолінгвістиці. Мовна ситуація на Холмщині та Підляшші в 1815–1915 рр. *Мовознавство*. 2021. № 3. С. 19–37.
- Мацюк Г. Православізація як суспільний феномен та категорія історичної соціолінгвістики. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski. Katedra Ukrainistyki, 2019. Вип. 7. С. 23–34.
- Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль : Книжк.-журн. вид-во «Тернопіль», 1997. 438 с.
- Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс — дві форми повсякденної комунікації. *Ситниченко Л. Періоджерела комунікативної філософії*. Київ : Либідь, 1996. С. 84–90.
- Шевчук Т.Є. Етносоціальна ситуація на Холмщині та Підляшші в першій чверті ХХ століття. *Історичний архів. Наукові студії* : зб. наук. праць. Миколаїв : Чорномор. нац. ун-т ім. Петра Могили, 2008. Вип. 1. С. 92–103.
- Щавинская Л. Л. Проблемы общественной и церковной жизни Холмщины в изданиях Холмской православной епархии в период эвакуации и революционных перемен: 1915–1917 гг. *Славянский альманах*. 2018. № 3–4. С. 331–342.
- Ясь О. В. Холмська губернія. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10: Т–Я. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kholmiska_huberniia (дата звернення: 15.11.2020).
- Auer A., Peersman C. et al. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journ. of Historical Sociolinguistics*. 2015. N 1(1). P. 1–12.
- Hoggart R. *Everyday Language. Everyday Life*. New Brunswick; London, 2003. 181 p.

ДЖЕРЕЛА

- Бан. Банащук В. На башкирській землі. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2014. Т. 2. С. 267–275.
- Бек. Бекеша Р. Переселенська трагедія. *Там само*. С. 283–286.
- Бук. Букоємська (Більчук) Г. Жити заради людей. *Там само*, 2015. Т. 3. С. 207–237.
- Виш. Вишневська (Левчук) Г. На пошану моїм батькам. *Там само*. С. 254–260.
- Віс. Вісти. Перший загальний з'їзд делегатів-Холмщан у Києві. *Вістник Союзу визволення України*. 2 грудня 1917 р. Ч. 179. С. 783.
- Войт. Войтоловский Л. Н. По следам войны. 1914 и 1915. Москва : Гос. изд-во, 1928. 343 [1] с.
- Дан. Даниленко К. Видавниче т-во ім. Івана Франка. *Союз визволення України. 1914–1918. Відень* ; Нью Йорк : Вид-во «Червона калина», 1979. С. 157–174.
- Дмитр. Дмитріюк В. Дорогами війни й миру. Спомини з додатками матеріалів до історії сім'ї. [Б. м.], 2012. 160 с.: іл.
- Дмітр. Дмітрух (Гмитрух) Микола. Обща. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи* :

- у 3 т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 3. С. 304–309.
- Добр. Добржанська Є. Моє рідне село. Наша родина. Початок війни. Епілог. *Там само*, 2014. Т. 2. С. 387–396.
- Док. 1 Документи. Додаток до вищенаведеної доповідної записки: історія схеми української шкільної освіти на Холмщині та Волині. *Там само*, 2015. Т. 3. С. 684–685.
- Док. 2 Документи і матеріали з бібліотеки і архівів Канади. а) з Фонду Андрія Жука. Біжучі потреби. *Там само*, 2014. Т. 2. С. 675–678.
- Док. 3 Документи і матеріали з бібліотеки і архівів Канади. а) з Фонду Андрія Жука. Організація зайнятих українських земель. *Там само*. С. 678–682.
- Док. 4 Документи. Копії церковних метричних записів та україномовний переклад частини статті «Малий Василів у Кремлі». *Там само*. С. 787–793.
- Док. 5 Документи. Матеріали з української міжвоєнної преси в Польщі. Підляшшя. Відозва Української Шкільної Ради в Білій. *Там само*, 2015. Т. 3. С. 727–728.
- Док. 6 Документи. Матеріали з української міжвоєнної преси в Польщі. Підляшшя. В книгарні української громади в Білій можна дістати такі українські книжки. *Там само*. С. 728.
- Док. 7 Документи. Матеріали з української міжвоєнної преси в Польщі. м. Біла. По нашому краю. *Там само*. С. 730–731.
- Док. 8 Документи. Матеріали з української міжвоєнної преси в Польщі. Просвітно-Видавниче Товариство «Рідне слово» в Білій на Підляшшю. З Більського повіту на Гроденьщині. *Там само*. С. 731–732.
- Док. 9 Документи. Наказ № 1302 ц[ісарського] та к[оролівського] Мін[істерства] закордонних с[прав] про врегулювання питання організації української шкільної освіти в Холмщині та в окупованих австрійськими військами російських регіонах Волині, чие тривале перебування у складі Східної Галичини потрібно взяти до уваги. *Там само*. С. 686–687.
- Док. 10 Документи. Протест Загальноукраїнської національної ради щодо приєднання старого Холмського губернаторства до Люблинського військового губернаторства. *Там само*. С. 692–694.
- Док. 11 Документи. Про ц[ісарське] та к[оролівське] військово керівництво на території колишнього російського губернаторства Холмщини. *Там само*. С. 690–692.
- Док. 12 Документи. *Сергійчук В. Трагедія українців Польщі*. Тернопіль : Книжк.-журн. вид-во «Тернопіль», 1997. С. 21–28.
- Док. 13 Документи. Українські народні школи на Підляшшю й Поліссю. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 3. С. 729–730.
- Док. 14 Документи. Українське педагогічне об'єднання та українське об'єднання вчителів середньої школи «Вчительська громада» у Львові до цісарського та королівського міністерства зовнішніх справ: Доповідна записка про потреби української шкільної освіти в російській окупаційній зоні. *Там само*. С. 678–683.
- Домб. Домбчевський Р. Матеріали й документи з національно-освідомчої праці СВУ в таборі Кніттельфельді серед полонених українців. *Союз визволення України. 1914–1918*. Відень ; Нью Йорк : Вид-во «Червона калина», 1979. С. 57–72.
- Дор. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. *Українська Гетьманська Держава 1918 року*. Ужгород, 1930. Нью-Йорк, 1954. 510 с.
- Дубр. Дубрівний П. Товариство «Січ» ім. гетьмана Петра Дорошенка у таборі

- Фрайштадт. *Союз визволення України. 1914–1918*. Відень ; Нью Йорк : Вид-во «Червона калина», 1979. С. 73–78.
- Заб. Заболотна І. Спогади Івана Крип'якевича (1904–1911). *Український археографічний щорічник*. 2010. Вип. 15. С. 476–486.
- Зв.1 Звернення мешканців села Лушева Холмської губернії про прагнення жити спільно з Україною. 17 травня 1917 року. Приговор. *Сергійчук В. Трагедія українців в Польщі*. Тернопіль : Книжк.-журн. вид-во «Тернопіль», 1997. С. 21.
- Зв.2 Звернення Ради товариства холмщан Москви до Центральної Ради з проханням пошвидше втілити в життя постанови першого всехолмського з'їзду в Києві. Там само. С. 26.
- Зл. З листу Олександра Скорописа до автора. *Терлецький О. Українці в Німеччині 1915–1918. Т1. Історія української громади в Раїтаті*. Київ; Ляйпціг: Українська Накладня, 1919. С. 13–18.
- Карв. Карватюк-Пусько В. «Не ти будеш це жито збирати». *Кров українська, кров польська. Трагедія Холмщини та Підляшшя в роках 1938–1948 у спогадах* / Упоряд. Мирослав Іваник. Торонто ; Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. С. 218–249.
- Ков. Ковальський С. Стежками рідного краю. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2014. Т. 2. С. 433–437.
- Корд. Кордуба М. Північно-Західна Україна. Відень : Накладом Союзу визволення України, 1917. 91 с. [1] арк. карти.
- Кравч. Кравчук М. Українська преса Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся. *Українська книга*. Philadelphia, USA. 1976. № 4. С. 81–85.
- Крип. Крип'якевич І. П. Холмщина. Львів : Вид. Союзу визволення України, 1915. 32 с.
- Кур. Куровський В. З початків національної організації Підляшшя в рр. 1917–1918. *Холмська земля*. 1943. № 13. 28 берез. С.5.
- Куб. Кубійович В. Холмщина. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* : Париж ; Нью-Йорк : Вид-во «Молоде життя», 1984. Т. 10. С. 3615–3621.
- Мар. Марчак І. З мучеництва Холмщини на Білгорайщині. Вінніпег : Накладом Волин. видавн. фонду, 1957. Ч. (3). 58 с.
- Наш. Наша плятформа. *Вістник Союзу Визволення України*. Відень. 5 жовтня 1914. Ч. 1. С. 1.
- Олес. Олесіюк Т. Кам'янець — золотий вінець (Спомин з 1919 року). Серед бурі. *Листи до приятелів*. Нью-Йорк, 1963. Кн. 1–2. С. 20–26.
- Паст. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. (Новіші часи). Волиніяна. XVII. Вінніпег;Торонто, 1968. 466 с.
- Прот. Протест холмщаків («Вісник Союзу визволення України», ч. 151, с.333). *Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). Волиніяна XVII*. Вінніпег;Торонто, 1968. С. 339–340.
- Сал. Салюк І. Шість років життя в Росії. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи*. У 3 т. Чернівці : Букрек, 2014. Т. 2. С. 533–550.
- Сім. 1 Сімович В. Практична граматики української мови. Раїтат : Видання товариства «Український рух», 1918. 368с.
- Сім. 2 Сімович В. Початки національно-просвітньої праці серед полонених українців у таборі Фрайштадт. *Союз визволення України. 1914–1918*.

- Відень ; Нью Йорк : Вид-во «Червона калина», 1979. С. 83–94.
- Спог. Спогади холмщаків, записані Лідією Левицькою, Воробійової (Козак) Лідії. *Макар Ю., Горний М., Макар В. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи* : у 3 т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 3. С. 335–336.
- Терл. Терлецький О. Українці в Німеччині 1915–1918. *Історія української громади в Раїтаті*. Ляйпціг : Українська Накладня, 1919. 429 с.
- Ухв. Ухвала першого всехолмського з'їзду в Києві про визнання холмщаків українським народом і про бажання приєднатися до України. *Сергійчук В. Трагедія українців в Польщі*. Тернопіль : Книжк.-журн. вид-во «Тернопіль», 1997. С. 24–25.
- Шап. Шаповал М. Українська культурна праця на Підляшшю й Полісся. *Вістник Союзу визволення України*. 1917. Ч. 178. С. 758.

REFERENCES

- Auer A., Peersman C., Pickl S., Rutten G. et al. (2015). Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 1 (1), 1–12.
- Berger P., Lukman T. (1995). Social'noe konstruirovanie real'nosti. Traktat po sociologii znaniya. Moscow: Medium. [In Russian].
- Boreiko Yu. (2016). Povsiakdennist ukrainskoho pravoslavnoho virianyna. Lutsk: Vezha-Druk. [In Ukrainian].
- Hoggart R. (2003). *Everyday Language. Everyday Life*. New Brunswick and London.
- Khabermas Yu. (1996). Komunikatyvna diia i dyskurs — dvi formy povsiakdennoi komunikatsii. *Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii*. (L. Sytnychenko, Ed.). Kyiv: Lybid, 84–90. [In Ukrainian].
- Klymenko N. P. (2007). Ivan Krypiakevych: kulturno-prosvitnytska diialnist na Volyni ta Kholmshchyni pid chas Pershoi svitovoi viiny. *Literatura ta kultura Polissia*, (39), 76–87. [In Ukrainian].
- Koliastruk O. A. (2011). Metodolohiia istorii povsiakdennia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Ser.: Istoriiia*, (44), 8–21. [In Ukrainian].
- Kondrach Ya. (2010–2011). Etnodemohrafichni protsesy na Kholmshchyni v 1944–1947 rr. *Ukraina — Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, (3–4), 186–194. [In Ukrainian].
- Krypiakevych R. (2016). Kholmshchyna u spadshchyni Ivana Krypiakevycha. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, (28), 569–551. [In Ukrainian].
- Kulchytskyi S. (2010). *Chomu treba vyvchaty povsiakdenne zhyttia*. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii: Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka. Pereyaslav-Khmelnyskyi. [In Ukrainian].
- Levder A. I. (2013). I. P. Krypiakevych — orhanizator ukrainskoi osvity v roky Pershoi svitovoi viiny. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, (6), 239–250. [In Ukrainian].
- Lesiv M. (1997). *Ukrainski hovirky Polshchi*. Warszawa: Vydavnytstvo «Ukrainskyi arkhiv». [In Ukrainian].
- Lysenko O. (2010). *Istoriiia povsiakdennosti yak haluz naukovoï znannia (povsiakdenna istoriiia viiny: metodolohichni notatky*. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii: Istoriiia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka. Pereyaslav-Khmelnyskyi. [In Ukrainian].
- Makar Yu. (2006). *Kholmshchyna v roky nimetskoï okupatsii*. Materialy XI Mizhnarodnoho seminaru istorykiv «Ukrainsko-polski vidnosyny pid chas Druhoi svitovoi viiny». Warszawa: Tyrsa. [In Ukrainian].

- Makar Yu., Hornyi M., Makar V. & Saliuk A. (Eds.) (2011). Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). *Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 1. [In Ukrainian].
- Makar Yu., Hornyi M. & Makar V. (Eds.) (2014). Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). *Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2. [In Ukrainian].
- Makar Yu., Hornyi M. & Makar V. (Eds.) (2015). Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). *Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3. [In Ukrainian].
- Matsyuk H. (2019). Pravoslavizatsiia yak suspilnyi fenomen ta katehoriia istorychnoi sotsiolinhvistyky. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, (7), 23–34. [In Ukrainian].
- Matsyuk H. (2021). Do typolohii movnykh sytuatsii v istorychnii sotsiolinhvistytsi. Mo- vna sytuatsiia na Kholmshchyni ta Pidliashshi v 1815–1915 rr. *Movoznavstvo*, (3), 19–37. [In Ukrainian].
- Serhiichuk V. (1997). Trahediia ukrainsiv Polshchi. Ternopil: Knyzhkovo-zhurnalne vy- davnytstvo «Ternopil». [In Ukrainian].
- Shevchuk T. Ye. (2008). Etnosotsialna sytuatsiia na Kholmshchyni ta Pidliashshi v pershii chverti XX stolittia. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii*, (1), 92–103. [In Ukrainian].
- Shhavinskaya L. L. (2018). Problemy obshhestvennoj i cerkovnoj zhizni Holmshchiny v izdaniyah Holmskoj pravoslavnoj eparhii v period evakuacii i revolyucionnyh peremen: 1915–1917 rr. *Slavyanskij al'manah*, (3–4), 331–342. [In Russian].
- Yas O. V. (2013). Kholmska huberniia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, vol. 10. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kholmska_huberniia (last accessed: 15.11.2020). [In Ukrainian].

SOURCES

- Ban. Banashchuk V. (2014). Na bashkyrskii zemli. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 267–275. [In Ukrainian].
- Bek. Bekesha R. (2014). Pereselenska trahediia. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 283–286. [In Ukrainian].
- Buk. Bukoiemska (Bilchuk) H. (2015). Zhyty zarady liudei. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 207–237. [In Ukrainian].
- Vysh. Vyshnevskaya (Levchuk) H. (2015). Na poshanu moim batkam. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 254–260. [In Ukrainian].
- Vis. Visty. Pershyi zahalnyi zizd delehativ-Kholmshchan u Kyievi. (1917). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, (179), 783. [In Ukrainian].
- Voyt. Voytolovskij L. N. (1928). Po sledam vojny. 1914 i 1915. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo. [In Russian].
- Dan. Danylenko K. (1979). Vydavnyche t-vo im. Ivana Franka. *Soiuz vyzvolennia Ukrainy (1914–1918)*. Wien; New York: Vydavnytstvo Chervona kalyna, 157–174. [In Ukrainian].
- Dmytr. Dmytriuk V. (2012). Dorohamy viiny y myru. Spomyny z dodatkamy materialiv do istorii simi. [In Ukrainian].

- Dmitr. Dmytrukh (Gmytrukh) Mykola. (2015). Obsha. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 304–309. [In Ukrainian].
- Dobr. Dobrzhanska Ye. (2014). Moie ridne selo. Nasha rodyna. Pochatok viiny. Epiloh. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 387–396. [In Ukrainian].
- Dok. 1 Dokumenty. Dodatok do vyshchenavedenoï dopovidnoi zapysky: istoriia skhemy ukraïnskoi shkilnoi osvity na Kholmshchyni ta Volyni. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 684–685. [In Ukrainian].
- Dok. 2 Dokumenty i materialy z biblioteky i arkhiviv Kanady. a) z Fondu Andriia Zhuka. Bizhuchi potreby. (2014). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 675–678. [In Ukrainian].
- Dok. 3 Dokumenty i materialy z biblioteky i arkhiviv Kanady. a) z Fondu Andriia Zhuka. Organizatsiia zainiatykh ukraïnskykh zemel. (2014). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 678–682. [In Ukrainian].
- Dok. 4 Dokumenty. Kopii tserkovnykh metrychnykh zapysiv ta ukraïnomovnyi pereklad chastynty statii «Malyi Vasyliu u Kremli». (2014). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 787–793. [In Ukrainian].
- Dok. 5 Dokumenty. Materialy z ukraïnskoi mizhvoiennoi presy v Polshchi. Pidliashshia. Vidozva Ukraïnskoi Shkilnoi Rady v Bilii. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi & V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek, vol. 3, 727–728. [In Ukrainian].
- Dok.6 Dokumenty. Materialy z ukraïnskoi mizhvoiennoi presy v Polshchi. Pidliashshia. V knyhami ukraïnskoi hromady v Bilii mozhna distaty taki ukraïnski knyzhky. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 728. [In Ukrainian].
- Dok.7 Dokumenty. Materialy z ukraïnskoi mizhvoiennoi presy v Polshchi. m. Bila. Po nashomu kraiu. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 730–731. [In Ukrainian].
- Dok.8 Dokumenty. Materialy z ukraïnskoi mizhvoiennoi presy v Polshchi. Prosvitno-Vydavnyche Tovarystvo «Ridne slovo» v Bilii na Pidliashshu. Z Bilskoho povitu na Hrodnenshchyni. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 731–732. [In Ukrainian].
- Dok. 9 Dokumenty. Nakaz №1302 ts[isarskoho] ta k[orolivskoho] Min[isterstva] zakordonnykh s[prav] pro vrehuliuvannia pytannia orhanizatsii ukraïnskoi shkilnoi osvity v Kholmshchyni ta v okupovanykh avstriiskymy viiskamy rosiiskykh

- rehionakh Volyni, chyie tryvale perebuвання u skladi Skhidnoi Halychyny potreбно vziaty do uvahy. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 686–687. [In Ukrainian].
- Dok. 10 Dokumenty. Protest Zahalnoukrajinskoї natsionalnoї rady shchodo pryiednannia staroho Kholmskoho hubernatorstva do Liublynskoho viiskovoho hubernatorstva. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 692–694. [In Ukrainian].
- Dok. 11 Dokumenty. Pro ts[isarske] ta k[orolivske] viiskove kerivnytstvo na terytorii kolyshnoho rosiiskoho hubernatorstva Kholmshchyny. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 690–692. [In Ukrainian].
- Dok. 12 Dokumenty. (1997). *Trahediia ukrainsiv Polshchi. V. Serhiichuk (Ed.)*. Ternopil: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo «Ternopil», 21–28. [In Ukrainian].
- Dok. 13 Dokumenty. Ukrainski narodni shkoly na Pidliashshiu y Polissiu. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 729–730. [In Ukrainian].
- Dok. 14 Dokumenty. Ukrainske pedahohichne obiednannia ta ukrainske obiednannia vchyteliv serednioї shkoly «Vchytelska hromada» u Lvovi do tsisarskoho ta korolivskoho ministerstva zovnishnikh sprav: Dopovidna zapyska pro potreby ukrainskoї shkilnoї osvity v rosiiskii okupatsiinii zoni. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.)*. Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 678–683. [In Ukrainian].
- Domb. Dombchevskiy R. (1979). Materiialy y dokumenty z natsionalno-osvidomchoї pratsi SVU v tabori Knittelfeld sered polonenykh ukrainsiv. *Soiuz vyzvolennia Ukrainy. 1914–1918*. Wien; New York: Vydavnytstvo Chervona kalyna, 57–72. [In Ukrainian].
- Dor. Doroshenko D. (1930, 1954). *Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr. Vol. 2. Ukrainska Hetmanska Derzhava 1918 roku*. Uzhhorod – New York. [In Ukrainian].
- Dubr. Dubrivnyi P. (1979). Tovarystvo «Sich» im. hetmana Petra Doroshenka u tabori Fraishtadt. *Soiuz vyzvolennia Ukrainy. 1914–1918*. Wien; New York: Vydavnytstvo Chervona kalyna, 73–78. [In Ukrainian].
- Zab. Zabolotna I. (2010). Spohady Ivana Krypiakevycha (1904–1911). *Ukrainskyi arkhoehrafichnyi shchorichnyk*, (15), 476–486. [In Ukrainian].
- Zv. 1 Zvernennia meshkantsiv sela Lushcheva Kholmskoї hubernii pro prahnennia zhyty spilno z Ukrainoiu. 17 travnia 1917 roku. Pryhovor. (1997). *Trahediia ukrainsiv v Polshchi. (V. Serhiichuk, Ed.)*. Ternopil: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo «Ternopil», 21. [In Ukrainian].
- Zv. 2 Zvernennia Rady tovarystva kholmshchan Moskvy do Tsentralnoi Rady z prokhanniam poshyvshe vtilyty v zhyttia postanovy pershoho vsekholmskoho zizdu v Kyievi. (1997). *Trahediia ukrainsiv v Polshchi. V. Serhiichuk (Ed.)*. Ternopil: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo «Ternopil», 26. [In Ukrainian].
- Zl. Z lystu Oleksandra Skoropysa do avtora. (1919). *Ukrainsi v Nimechchyni 1915–1918. Istoriia ukrainskoї hromady v Rashtati. O. Terletskiy (Ed.)*. Kyiv–Leipzig: Ukrainska Nakladnia. Vol. 1, 13–18. [In Ukrainian].

- Karv. Karvatiuk-Pusko V. (2014). «Ne ty budesh tse zhyto zbyraty». *Krov ukrainska, krov polska. Trahediia Kholmshchyny ta Pidliashshia v rokakh 1938–1948 u spohadakh*. M. Ivanyk (Ed.). Toronto–Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 218–249. [In Ukrainian].
- Kov. Kovalskiy S. (2014). Stezhkamy ridnoho kraiu. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 433–437. [In Ukrainian].
- Kord. Korduba M. (1917). Pivnichno-Zakhidna Ukraina. Wien: Nakladom Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. [In Ukrainian].
- Kravch. Kravchuk M. (1976). Ukrainska presa Volyni, Kholmshchyny, Pidliashshia ta Polissia. *Ukrainska knyha*, (4), 81–85. [In Ukrainian].
- Kryp. Kryp'iakevych I.P. (1915). Kholmshchyna. Lviv: Vydannia Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. [In Ukrainian].
- Kur. Kurovskiy V., sotr. (28.03.1943, 5). Z pochatkiv natsionalnoi orhanizatsii Pidliashshia v rr. 1917–1918. *Kholmaska zemlia*, (13). [In Ukrainian].
- Kub. Kubiiovych V. (1984). Kholmshchyna. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna*, vol. 10, 3615–3621. [In Ukrainian].
- Mar. Marchak I. (1957). Z muchenystva Khomshchyny na Bilhoraishchyni. Vinnipeh: Nakladom Volynskoho vydavnychoho fondu. [In Ukrainian].
- Nash. Nasha pliatforma. (1914). *Vistnyk Soiuz Vyzvolennia Ukrainy*, (1), 1. [In Ukrainian].
- Oles. Olesiuk T. (1963). Kamianets – zoloty vinets (Spomyn z 1919 roku). *Sered buri. Lysty do pryiateliv*, (1–2), 20–26. [In Ukrainian].
- Past. Pasternak Ye. (1968). Narys Istorii Kholmshchyny i Pidliashshia. (Novishi chasy). Volyniiana XVII. Winnipeg–Toronto. [In Ukrainian].
- Prot. Protest kholmshchakiv («Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy», ch. 151, s. 333). (1968). *Narys istorii Kholmshchyny i Pidliashshia (Novishi chasy)*. Volyniiana XVII. Ye. Pasternak (Ed.). Winnipeg–Toronto, 339–340. [In Ukrainian].
- Sal. Saliuk I. (2014). Shist rokov zhyttia v Rosii. *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 2, 533–550. [In Ukrainian].
- Sim.1 Simovych V. (1918). Praktychna hramatyka ukrainskoi movy. Rashtat: Vydannia tovarystva «Ukrainskyi rukh». [In Ukrainian].
- Sim.2 Simovych V. (1910). Pochatky natsionalno-prosvitnoi pratsi sered polonenykh ukrainsiv u tabori Fraishtadt. *Soiuz vyzvolennia Ukrainy. 1914–1918*. Wien; New York: Vydavnytstvo Chervona kalyna, 83–94. [In Ukrainian].
- Sob. Sobolevskij A. (1910). Holmskaya Rus' v etnograficheskome otnoshenii. Kharkiv: Tipografiya «Mirnyj Trud». [In Russian].
- Spoh. Spohady kholmshchakiv, zapysani Lidiieiu Levytskoiu, Vorobiovoi (Kozak) Lidii. (2015). *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukrainsiv (1915–1947). Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty*. Yu. Makar, M. Hornyi, V. Makar (Eds.). Chernivtsi: Bukrek. Vol. 3, 335–336. [In Ukrainian].
- Terl. Terletskiy O. (1919). Ukrainsi v Nimechchyni 1915–1918. Vol. 1. Istoriiia ukrainskoi hromady v Rashtati. Leipzig: Ukrainska Nakladnia [In Ukrainian].
- Ukhv. Ukhvala pershooho vsekholmskoho zizdu v Kyievi pro vyznannia kholmshchakiv ukrainskym narodom i pro bazhania pryiednatysia do Ukrainy. (1997). *Trahediia ukrainsiv v Polshchi*. V. Serhiichuk (Ed.). Ternopil: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo «Ternopil», 24–25. [In Ukrainian].
- Shap. Shapoval M. (1917). Ukrainska kulturna pratsia na Pidliashu y Polisiu. *Vistnyk Soiuz Vyzvolennia Ukrainy*, (178), 758. [In Ukrainian].

H. P. MATSIUK

Ivan Franko National University in Lviv

Lviv, Ukraine

E-mail: halyna.matsyuk@lnu.edu

<http://orcid.org/0000-0001-8601-4742>

**SOCIOLINGUISTIC «READING» OF THE WORLD OF EVERYDAYNESS:
LANGUAGE PRACTICES OF THE UKRAINIANS OF Kholmshchina AND
SOUTHERN PIDLASHCHIA IN THE FIRST WORLD WAR (1914–1918)**

The article is devoted to one of the little-known periods of the language situation in which autochthonous Ukrainians from the far western ethnic Ukrainian lands lived. The relevance of the topic is stipulated by the need to develop a theory of historical sociolinguistics on language, power and identity. The revealed relations of language practices (microhistorical standard of living of an individual) to the geopolitics (as macrohistory) allow us to state that the linguistic dimension of the communicative everyday life of the Ukrainian speech community appears through a set of features realized before and during the war of 1914. Before the war, the colloquial form of the Ukrainian language as a means of interpersonal communication had a dialectal nature, which was layered with Polonization and Russification influences, and oral and written forms of the Russian language were a means of official communication. During the war of 1914–1918, there were changes in the language use of Ukrainians: the Russian language in the territories of Kholmshchyna and Pidaschia curtailed its functions after the withdrawal of the tsarist troops together with the forcibly deported Ukrainians; Ukrainian-language practices in the Kholm region did not have a chance to develop due to the support of the Austrian occupation authorities for the functions of the German and Polish languages; in Polonized Pidaschia, occupied by the German authorities, owing to the activities of the Union for the Liberation of Ukraine and later representatives of the Ukrainian authorities, Ukrainian forces managed to partially develop the functions of the Ukrainian language in administration, primary education and periodicals. Ukrainian literary language began to slowly realize its communicative, informational and unifying social functions.

Keywords: historical sociolinguistics, geopolitics, interaction of language and power, identity, speech community of Ukrainians, deportation, functions of languages.

Дата надходження до редакції — 27.03.2021

Дата затвердження редакцією — 27.04.2021